

Vásárhelyi Mária

AKIK ELHITTÉK A 20. SZÁZADOT

Családtörténet az illúziók korából

ÚGY TIZENÖT ÉVVEL EZELŐTT Lacival, a férjemmel elutaztunk Petrovabisztrára, hogy megkeressük soha nem ismert anyai nagyapám családjának nyomait. Nehezen találtunk rá az isten háta mögötti falura, amely ma sem áll sokkal többől, mint az út mentén egymás mellett sorakozó, omladozó házakból. A házak, a kertek és az utcán álló emberek mind-mind a mélységes szegénységről, kilátástalanságról tanúskodtak. Próbáltunk érdeklődni a „zsidókról, akik itt éltek”, de mindenki csak a fejét csóválta. Néhányan mondták, hogy rémlik, mintha valaha hallottak volna ilyesmiről, és egy-két faluvégi házra mutogattak, hogy azok lehettek a zsidók házai. Hogy így volt-e, vagy sem, soha nem tudjuk meg. Mindössze a falu mellett meghúzódó zsidó temető, azaz egyetlen épen maradt és néhány összetört, széthullott sírkő őrzi az 1900-as évek elején itt élt közösség nyomát. Egy Amerikában élő leszármazott, akinek az ősei innen menekültek el, egyszer ellátogatott Petrovabisztrára, és felbérelt egy helyi lakost, hogy ápolja a „temetőt”, ami csak addig marad ott mementóként, amíg az amerikai küldi a pénzt. S ha egyszer elapad a forrás, akkor végképp soha senki nem fog tudni arról, hogy valaha élt itt egy apró zsidó közösség, amelynek a nagyapám is tagja volt.

Perl Sámuel és Zacher Friderika

A Zacherok, anyai ági felmenőim, az 1700-as évek első felében, Cseh-Morvaországból települtek át Magyarországra. A Zacher nevet – amely a zsidó Zakariás próféta nevéből származik – nem sokkal korábban vették fel, amikor Cseh-Morvaországban minden családfőt arra kötelezték, hogy válasszon vezetéknevet. Zacher Zsigmondnak és feleségének összesen tizenegy gyermeke született, közülük egy születésekor, kettő pedig csecsemőkorában meghalt. Nyolc gyermeket neveltek fel, köztük Friderikát, az én nagymamát. Egy Balassagyarmat melletti apró faluban, Dejtáron éltek, amikor a nagymama született. Zacher Zsigmond nem bíbelődött azzal, hogy minden gyermek születésekor bemenjen a hivatalba anyakönyveztetni az újszülöttet, hanem amikor két-három gyermek „összegyűlt”, akkor egyszerre jegyeztette be őket, így soha nem derült ki, pontosan mikor volt a születésnapja. Amikor Friderika hároméves lett, a család felköltözött Újpestre, ahol egyre növekvő zsidó közösség élt. A még ma is álló, Baross utca 29. számú apró házban éltek.

Anyai nagyapám családja, a Perlek ősei, éppen ellentétes irányból, Máramaros felől érkeztek Magyarországra. Galíciából – a mai Ukrajna területéről – indultak el, ahová valószínűleg Németországból vándoroltak. Galíciában a zsidók állandó fenyegetettségben éltek, a rendszeres pogromok során ukrán vagy orosz katonák és civilek betörték a falvaikba, értékeiket elrabolták, házaikat felgyújtották, őket pedig elűldözték. Az állandó rettegést megelőzve a Perl család úgy döntött, hogy átköltözik az antiszemizmustól kevésbé fertőzött, békésebb körülményeket ígérő Osztrák–Magyar Monarchia területére. Így került a család a Máramarossziget melletti apró falucskába.

Petrovabisztra (Románia) 2010-ben

Petrovabisztra lakóinak döntő többsége soha nem hagyta el a települést, egészen addig, amíg 1912-ben oda nem ért a vasút. Ettől kezdve a falu lakói számára kinyílt a világ, a Perlek azonban nem sokáig élvezhették ezt. 1914-ben, jom kippur másnapján ugyanis orosz és ukrán katonák törtek be a faluba, és mivel az ott élő zsidók már tudták, hogy ez számukra mit jelent, aki tehetett, összepakolta kevéske holmiját, és elmenekült, mielőtt a katonák üldözték volna el őket, válogatott kegyetlenségek közepette.

Így költözött Petrovabisztráról Budapestre Perl Éliás Janku és felesége, Lebovits Chaje-Szúre. Kilenc gyermekük közül három fiút hoztak magukkal, köztük a nagyapámat, Perl Sámuelet. A többiek ekkorra már családot alapítottak és elköltöztek a faluból, és többnyire szintén Budapesten kötöttek ki.

Perl Sámuel, a nagyapám, és Zacher Friderika, a nagyanyám, 1926-ban kötött házasságot. Mindketten harmincévesek voltak, ami akkoriban szokatlanul kései életkornak számított a család-alapításhoz. Friderika házasságkötését több dolog is hátráltatta. Az ortodox zsidó családokban szigorú rend szabályozta a lányok férjhezmenetelét, egy lány csak akkor köthetett házasságot, ha

a korban előtte járó testvére már elkelt. Sőt amíg az idősebb lány férjhez nem ment, addig a kisebbeknek úgy kellett öltözködniük és viselkedniük, mintha még fiatalabbak lennének, nehogy a nővérük számára konkurenciát jelentsenek. Másrészt az I. világháború alaposan megritkította a házasulandó férfiak számát. Sámuel is kint harcolt az olasz fronton a hazáért, amely éppen csak a nevére vette, hogy néhány év múlva kitagadja, ezért aztán ő sem tudott idejében feleséget választani.

A lányok már gyermekkorukban elkezdtek hímezni a stafírungot, hogy mire eljön a házasság ideje, addigra együtt legyen a hímzett ágynemű, a konyharuha, a törülköző és mindenféle más háztartásban használatos holmi, a szülők pedig – a lehetőségeikhez mérten – jószerivel már a leánygyermek megszületésétől elkezdtek a hozományra spórolni. Zacher Zsigmond nagyon büszke volt a lányaira, és különösen nagy hangsúlyt fektetett a méltó stafírungra, miközben azt hajtogatta, hogy „én elcukrozom a lányaimat”.^{*} Friderika is gyakran emlegette ezt, és közben a kezével mintha sőt szórt volna, mutatta, hogy hogyan gondolta Zsigmond az elcukrozást. Ám hiába volt összerakva a stafírun, a férjhez menés ideje elhúzódott.

Sámuel pedig addig nem akart nőülni és családot alapítani, amíg nem sikerül egzisztenciát teremtenie. Tollefelvásárlással és -kereskedéssel foglalkozott, ami tipikus zsidó foglalkozás volt, mivel a tehetősebb, városi zsidók elsősorban szárnyasokat, azon belül is libát és kacsát ettek, így rengeteg toll gyűlt össze náluk. Mivel a család nagy része a hitközségnél dolgozott, ahol a kóser vágások történtek, nagyapám könnyen hozzáfért a vágás után maradt liba- és kacsatollhulladékhoz. Néhány év alatt eljutott odáig, hogy a hitközség pincéjében összegyűjtött egy bála – 100 kilogramm – eladható tollat, ekkor üzlethelyiséget bérelt a Klauzál utcában, és úgy döntött, hogy készen áll a nőülésre. Az 1910-es évek végén már

^{*} A népi nyelvben az „elcukrozza a lányait” kifejezés azt jelenti, hogy egy apa (vagy a szülők) túl sokáig tartja otthon a lányait, így azok „rájuk száradnak” (vénlányok maradnak). A kifejezés mögött az a kép áll, mint amikor a gyümölcsöt vagy a befőttet túl sok cukorral tartósítják: a lányok „elállnak” a szülői házban, ahelyett, hogy saját családot alapítanának. (A szerk.)

közel egymillió zsidó élt Magyarországon, Budapest lakosságának pedig 23 százaléka volt zsidó származású, az itt élők zsidók többsége tartotta a vallási szokásokat, így azután bőven hullott a toll a hitközség pincéjébe. Az üzlet jól ment, évről évre több hasznot termelt, olyannyira, hogy néhány év múlva nagyapám fivére, Slojme is betársult, mivel már két családot is el lehetett tartani a forgalomból, sőt rövidesen legfiatalabb öccsüket, Mendit is alkalmazták.

Akkoriban az ortodox zsidó családokban kizárólag közvetített házasság létezett. Olyasmire alig volt példa, hogy két fiatal meglátja, megszereti egymást, és egybekelnek. A házaspárok összehozását – a szülők megbízásából – a sadchen végezte, aki felmérve a családok anyagi helyzetét, életmódját, elvárásait, megpróbálta megtalálni a leginkább összeillő párokat. Így ismerkedett meg egymással Perl Sámuel és Zacher Friderika is. S miután már mindkettőjüknek meglehetősen sürgős volt a házasság, hát rábólintottak az ajánlatra. Azt persze nem lehetett mondani, hogy rajongtak egymásért, de mindketten elfogadhatónak tartották a másikat. Ha nem így lett volna, akkor Zacher Zsigmond nem is adta volna áldását a frigyre, az elképzelhetetlen volt számára, hogy a lányát olyan férfihoz adja, aki ellen az tiltakozik. Kiváltképp mivel egyszer az is előfordult a családban, hogy az egyik lány elájult a rémülettől, amikor bemutatták neki kiszemelt jövődöbelijét. Ekkor Zacher Zsigmond úgy döntött, hogy minden alkalommal, mielőtt bemutatná gyermekeinek leendő házastársukat, részletesen elmeséli nekik, milyen az illető, az esetleges hibáikat – alacsony, kopasz, félszemű – felnagyítja, így a megismerkedés valóságos megkönnyebbülés lesz számukra.

Az esküvőt egy Dob utcai zsinagógában tartották. Friderika nem volt hajlandó rövidre vágatni a haját az esküvő után, és parókat viselni. Lázasága óriási felháborodást váltott ki, főleg a Perl családban, és táptalajul szolgált a későbbi, fiatalasszonyi életét megkeserítő ármánykodáshoz.

Mi sem jellemzi inkább, hogy a házaspár mennyire nem ismerte egymást az esküvő előtt, mint hogy Friderikának még arról sem volt fogalma, hogy Sámuelnek van-e haja. Mindaddig, amíg egy éjszaka fel nem ébredt, és meg nem látta Sámuel félrecsúszott parókája